

Dëbimet nga Rumania

Vasile Ionescu

Dëbimi i romëve shëtitës, korrik - gusht 1942 | Dëbimi i romëve të vendosur mendohej "i padëshirueshëm", shtator 1942 | Trajtimi i romëve në Transnistria | Vitet pas luftës dhe trajtimi i dëbimeve rome në gjykimet e krimeve të luftës | Ardhmja e së kaluarës: njohjet e skllavërisë dhe holokaustit ndaj romëve

► *Fati i romëve nuk tërhoqi vëmendje nga shteti rumun për gati njëqind vjet pas shfuqizimit të skllavërisë në vitin 1856. Pastaj, pasi që erdhën në pushtet në vitin 1940, u nevojitën dy vjet që Garda e Hekurt fashiste të fillonte dëbimin masiv të romëve. Sikurse shumë Çifutë, romët u dërguan përtej lumit, në Ukrainën jug-perëndimore, atëherë të ashtuquajtur Transnistria. Ata u dëbuan atje as pa gjërat e tyre më thelbësore dhe u detyruan që për dy vjet të duronin urinë, sëmundjen dhe vdekjen. Vetëm rreth gjysma e romëve të dëbuar arritën të mbijetonin deri në mars të vitit 1944, kur Rumania filloi të evakuoit të gjithë qytetarët e saj nga Transnistria.*

RUMANIA 1941 - 1942

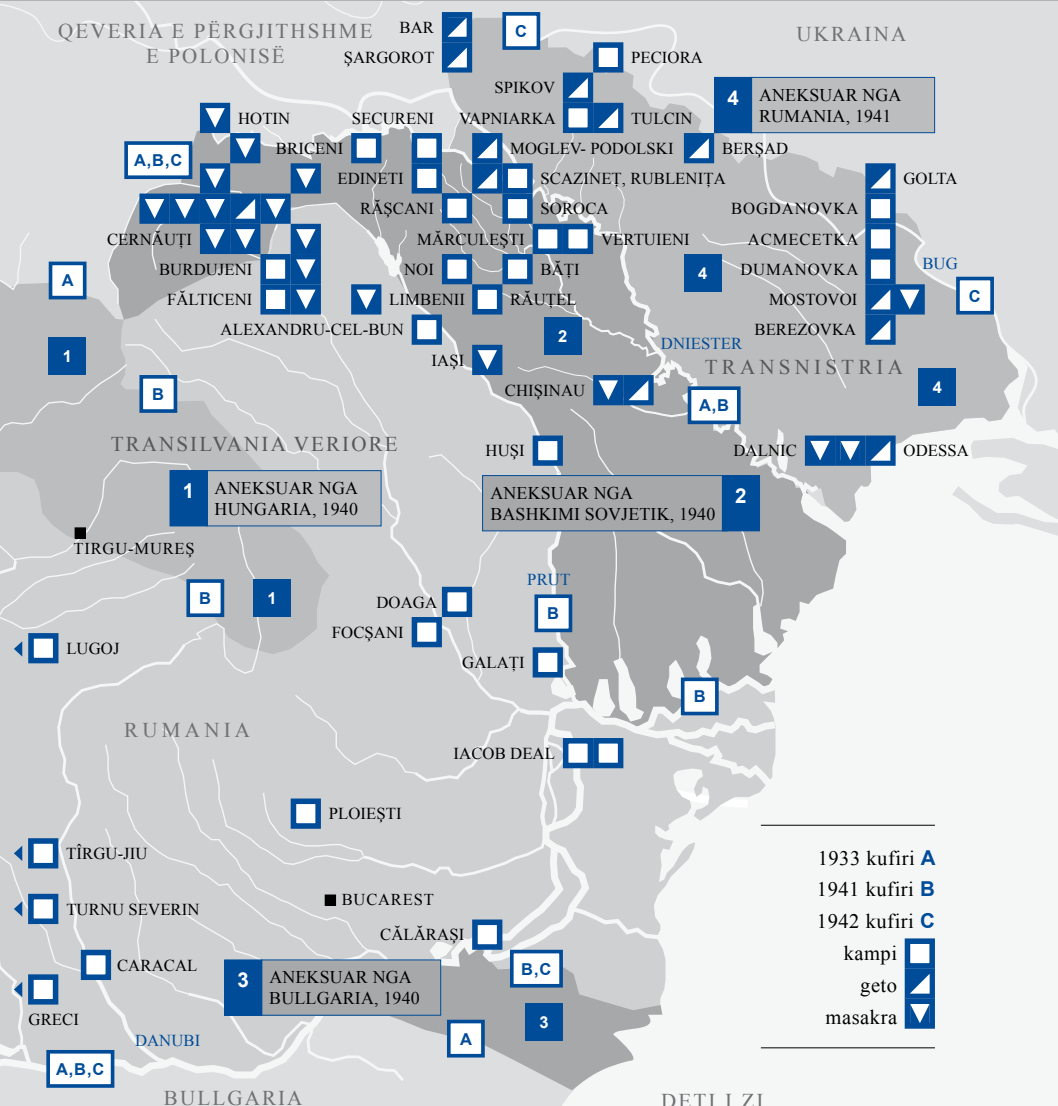
III.1A (bazuar në Ioanid 2000, f. xxvi)

KAMPET, GETOT DHE VENDNDODHJET E MASAKRAVE NË RUMANI 1941 - 1942

III.1B (bazuar në Ioanid 2000, f. xxvi)

PARATHËNIE

Shumë kohë para çlirimit të tyre nga skllavëria në gjysmën e shekullit të 19-të, madje edhe në dekadat para Luftës së Dytë Botërore, romët nuk u morën parasysh si një temë për politikën publike nga shteti rumun. Në mungesë të masave integruese, shfuqizimi i skllavërisë parimisht nënkuptonte lirimin e pronarëve të ish skllavëve nga ndonjë përgjegjësi ndaj ish skllavëve të tyre. Në këtë mënyrë, liria e dhënë u transformua në një formë të re të varësisë ekonomike, edhe më dramatike sesa ajo e mëparshme. Në kërkim të burimeve jetësore, një pjesë domethënëse e romëve

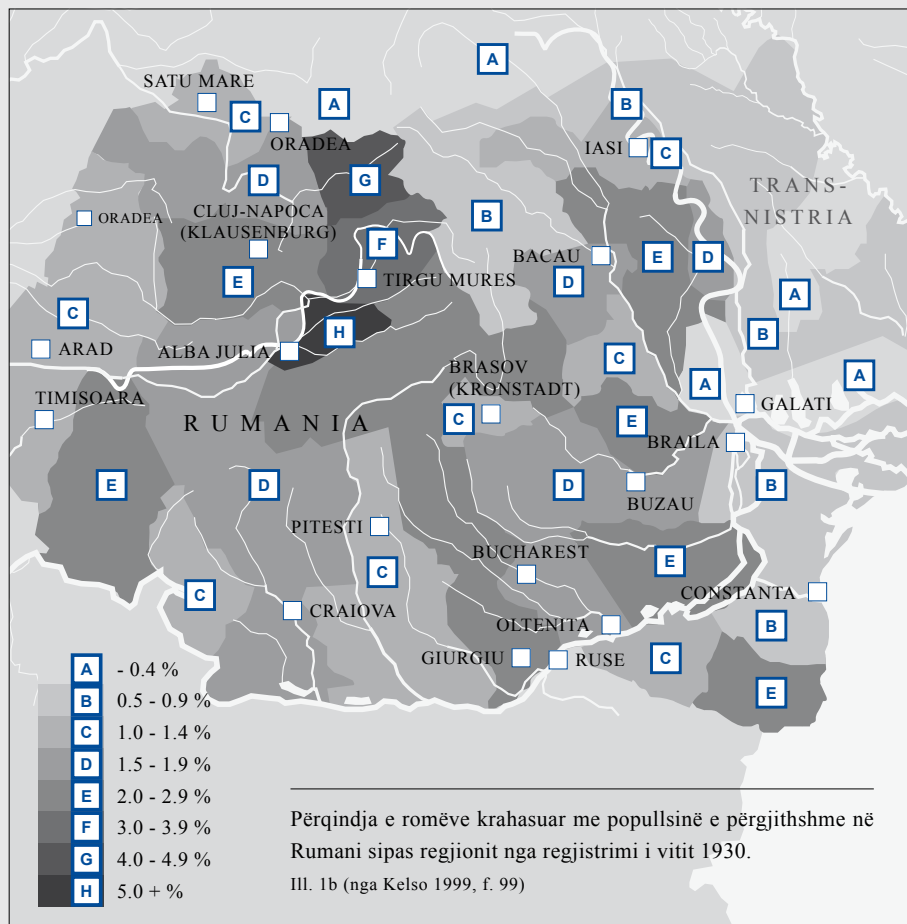
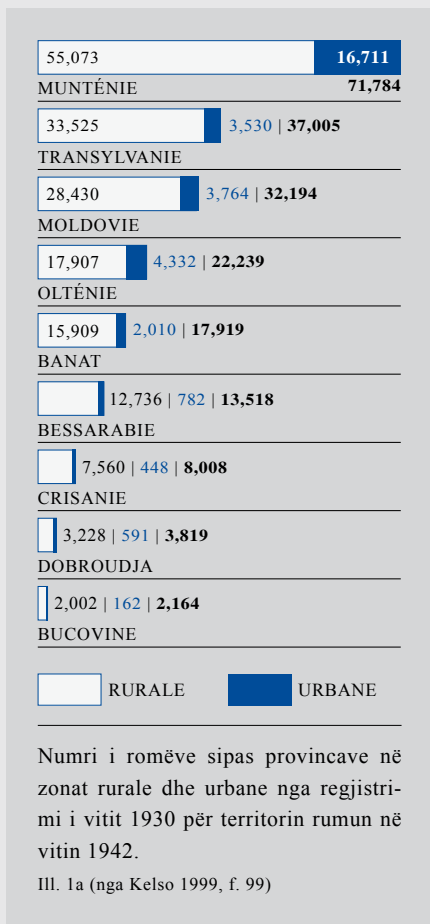

- 1933 kufiri **A**
- 1941 kufiri **B**
- 1942 kufiri **C**
- kampi
- geto
- masakra

Dëbimi i romëve shëtitës, korrik - gusht 1942

Dëbimi i romëve të vendosur mendohej "i padëshirueshëm", shtator 1942

Trajtimi i romëve në Transnistria

të çliruar u detyruan të (ri-) gjejnë një mënyrë shëtitëse të jetesës. Të tjerët, që përbënin një valë historike të migrimit, u larguan për në Evropën perëndimore, përkundër masave shtypëse të shteteve perëndimore.

Sidoqoftë, shumica e romëve, vazhduan të jetonin në periferi të qyteteve dhe fshatrave rumune, që shfrytëzoheshin për punë, ushtronin zejjet tradicionale, të pakualifikuar, duke jetuar nga mjetet vetanake. Nëse deri atëherë paragjykimet lindën nga racizmi mesjetar drejt "kundërshtimit" religjioz, ndjenjat e reja të vrazhda kishin për qëllim mos përfshirjen e romëve ("rumunëve të vjetër") në

garë për qasje në burimet zhvillimore (veçanërisht në rastin e popullit çifut, të quajtur "rumunët e rinj"). Të ngritur në bazë të kombit etnik, të ngjashëm me shtetet e tjera të Evropës lindore, shteti modern rumun është përballur – dhe ende përballet – me një sindrom të përsëritur të mos pranimit dhe përjashtimit të të "Tjerëve", me pasoja të dhimbshme përgjatë historisë së saj.

Situata u bë shpërthyesë pas vitit 1940, kur vendi hyri në sferën e dominimit politik dhe ideologjik nazist. Pas ngritjes në pushtet, Garda e He-kurt konsideroi për herë të parë miratimin e politikës racore ndaj romëve. Gazeta e legjionit, "Cuvântul", pu-

blikoi një artikull me 18 janar, 1941, që theksonte "prioritetin e çështjes Cigane" në agjendën e qeverisë dhe sugjeronte që një legjislacion i duhur të miratohej që t'i ndalonte martesat në mes të rumunëve dhe romëve dhe gradualisht t'i izolonte romët në ndonjë lloj të getos. Gjatë dekadës së njëjtë romët u bënë shënjestër e ithtarëve rumun të eugjenikës. [III. 3]

Në këtë kontekst, qeveria rumune vendosi që romët të dëboheshin në Transnistria. Në fazën e parë, u vendos që të gjithë romët shëtitës të dëboheshin, pa përjashtim, pas dëbimit të romëve të vendosur që do të realizohej gradualisht. [III. 6]

DËBIMI I ROMËVE SHËTITËS, KORRIK - GUSHT 1942

Dëbimet filluan me 1 qershor, 1942, me romët shëtitës. Në atë ditë,

xhandarët filluan t'i mblidhnin ata në kryeqytetet e regjioneve dhe pastaj t'i dërgonin në Transnistria. Vetë Marshalli Antonescu, dha urdhër për dëbimin e "të gjithë Ciganëve nomadë prej kampeve në tërë vendin." Romët ud-

hëtuan në këmbë ose me vagonë nga njëra zonë në tjetrën, duke i zgjatur udhëtimet e tyre me javë të tëra. Zyr-tarisht, operacioni përfundoi me 15 gusht, 1942. Ata romë, të cilët ishin në front ose të mobilizuar brenda vendit

III. 2
Një grup i romëve gjysmë-nomadë në Rumania në një fotografi të datuar para dëbimit.
(nga Kelso 1999, f. 102)

“CIGANËT DO TË STERILIZOHEN NË SHTËPI”

Duke u bazuar në idetë e Robert Ritter, truri intelektual i tragjedisë së romëve në Gjermaninë naziste, “kërkuesit” rumun i konsideronin romët si një murtajë:

“Ciganët nomadë dhe gjysmë-nomadë do të internohen në kampet e punës së dhunshme. Atje, rrobat e tyre do të ndërrohen, mjekrra dhe flokët e tyre do të prehen, trupit i tyre do të sterilizohet [...]. Shpenzimet e tyre të jetesës do të mbulohen nga puna e tyre. Pas një gjenerate, ne mund t'i heqim qafe. Në vend të tyre, mund t'i vendosim rumunët etnik nga Rumania ose nga jashtë vendit, që do të ishin në gjendje të bënin punë të urdhëruara ose kreative. Ciganët e vendosur do të sterilizohen në shtëpi [...]. Në këtë mënyrë, periferitë e fshatrave dhe qyteteve tona nuk do të jenë më vende të goditura nga sëmundjet, por një mur etnik i dobishëm për vendin tonë.”

III. 3

(përkthyer nga Făcăoaru, Gheorghe (1941) Câteva date în jurul familiei si statului biopolitic, București)

në kohën e dëbimit, u dëbuan nga ushtria me urdhër të Stafit të Gjeneralit të Ushtrisë, u dërguan në shtëpi dhe u detyruan të shkonin pas familjeve të tyre në Transnistria. Deri më 2 tetor, 1942, gjithsej 11,441 romë u dëbuan në Transnistria (2,352 meshkuj, 2,375 femra, dhe 6,714 fëmijë). [III. 2]

DËBIMI I ROMËVE TË VENDOSUR MENDOHEJ “E PADËSHIRUESHME”, SHTATOR 1942

Të përzgjedhurit për dëbimin fillestar ishin romët që konsideroheshin “të rrezikshëm dhe të padëshirueshëm” së bashku me familjet e tyre— gjithsej 12,497 individë. Pjesa e mbetur prej 18,941 do të dëboheshin më vonë. Në kohën e dëbimit të romëve shëtitës, autoritetet ende nuk kishin formuar një plan të qartë të veprimit lidhur me romët e vendosur. Ata ose do të dëbo-

heshin në Transnistria ose do të burgoseshin në kampet brenda Rumanisë. Në fund, autoritetet zgjodhën dëbimin. Sipas planit fillestar, romët do të transportoheshin me anije për në Transnistria në korrik, së pari në Danub pastaj përmes Detit të Zi. Ky plan u përgatit në hollësi por në fund u braktis, dhe ata u transportuan me tren. Ion Antonescu caktoi fillimin e operacionit për 1 gusht, 1942. Mirëpo, dëbimi i romëve të vendosur nuk ndodhi deri në shtator. Ai zgjati nga 12 shtatori deri më 20 shtator, 1942, ku u përdorën nëntë trena special, dhe filloi në qytete të ndryshme të vendit. Modifikimi i planit nga uji në tokë shpjegon pse dëbimet nuk filluan deri në shtator të vitit 1942. Gjatë atij muaji, 13,176 romë të vendosur u dëbuan në Transnistria. Në të njëjtën kohë, romët u dëbuan nga shtëpitë e tyre madje pa gjërat e tyre thelbësore personale dhe shtëpiake dhe nuk patën kohë as t'i shisnin posedimet e tyre. Kështu, krerët e

xhandarmërisë lokale dhe stacioneve policore shpesh do t'i blinin posedimet dhe bagëtinë e romëve me çmim shumë të ulët. Shtëpitë dhe të mirat tjera që i përkisnin romëve të dëbuar u konfiskuan nga “Qendra Nacionale për Romanianizim”.

TRAJTIMI I ROMËVE NË TRANSNISTRIA

Romët u vendosën në kufi ose brenda fshatrave që gjendeshin në Transnistri lindore në bregun e Bugut, në regjionet e Golta, Otchakov, Berezovka dhe Balta. Disa romë u akomoduan në kasolle, të tjerët në shtëpi. Disa fshatra të Bugut tërësisht u evakuuan për këtë qëllim, ku popullata ukrainase u zhvendos në zonat qendrore të qarkut. Këto ishin të ashtuquajturat “koloni Cigane” në Transnistria, të përbëra nga disa qindra njerëz (në fillim kishte madje edhe mijëra njerëz). Konfiskimi

Vasile Ionita ishte dyzet vjeçar kur policët erdhën ta lajmërojnë se ai duhej të largohej nga fshati për tu rivendosur në Transnistria:

“Para një viti, artikuj filluan të shfaqen në shtyp, duke folur për këtë dëbim. Unë isha në bar dhe disa rumunë që po lexonin gazetën thanë: ‘Dëgjo këtu, njeri, thuhet se të gjithë Ciganët do të dërgohen në Transnistria.’ Nuk besonim se do të ndodhte kjo. Nuk prisnim të na dërgonin atje. Para dëbimit, ishte e përkryer në vend. Ne jetonim në paqe me njerëzit. Ne e pranuan njeri tjetrin. Kjo na befaso, dhe ishin të papërgatitur. Njerëzit duhej të kishin reaguar atëherë, shumë duhej të ishim zgjuar. Kishte njerëz që protestonin, disa njerëz inteligjent me njohuri, por pa ndonjë ndikim.

Unë isha një bakërpunues, dhe punoja objekte për përdorim shtëpiak. Babai im më mësoi. Është një zanat që e mëson e që vjen nga kohërat e vjetra. Ne e mësuam nga të vjetrit. Një polic i fshatit që e njihja më tha: ‘Duhet të shkosh, si të gjithë të tjerët, për në Transnistria.’ Unë thashë: ‘Pse të më dërgojnë mua? Shiko, unë do t’i jap disa para.’ Ia dhashë 1,000 lei. Dhe një ibrik të bakrit që e kisha punuar. Polici më tha: ‘Në rregull, fshehu deri sa kjo valë e tërbimit dhe e të ligës të kalojë. Pastaj do të të ndihmoj.’ Por si duket një Ciganit, i cili e kishte dërguar familjen, nuk i pëlqeu kjo, dhe ai më denoncoi te autoritetet. Ai u tregoi se ku fshihesha, dhe ata erdhën dhe më morën mua dhe familjen time në Transnistria. Polici tentoi të

mbante premtimin e tij dhe të më ndihmonte. Unë, gruaja ime dhe katër femijet shkua me një vagon dhe kuaj. Unë kisha katër vëllezër dhe një motër me emrin Natalita e cila u largua. Policia dhe oficerët më shoqëruan. Më dërguan nga një vend në tjetrin në Transnistria. Rrugës për në Transnistria u rrahëm, [por] u rrahëm më pak nga policët rumun. Në anën tjetër, kur kaluam Besarabian çdonjëri na rrahu. Antonescu urrente Ciganët. Ai ishte njeriu që na urrente dhe na lëndonte. Kur arritëm atje ata na përqeshnin dhe na vendosën në punë të vështirë, duke na detyruar të punonim si kafshë. Ata na mbajtën atje për dy vjet duke mos na kursyer nga vuajtjet.

[Në Transnistria] të gjithë ne jetonim në hapësirë të hapur, përveç atyre që kishin vagonë dhe që mund të flinin brenda ose nën to. [Ishte] një vend në një si fushë, që ishte shumë e gjatë dhe e rrafshët. Ishte një fushë e hapur. Ishte nxehtë sepse ishte koha e pranverës ose verës dhe ne mund të qëndronim jashtë pa pasur nevojë për kulm. Nuk kishim shtëpi për të qëndruar në atë kohë. Aty ishin ndosh-ta 10,000 familje. Ne u lamë të lirë. Por kur erdhi dimri, ata na morën nga atje dhe na dërguan në një qytet të madh. Na vendosën në një lloj shtëpie, një hangar ku rrinin kafshët. Me qindra familje u mbaheshin së bashku me popullin [ukrainas]: Na dhanë një kalli misri dhe një patate në ditë. Ata na dhanë 200 gram ushqim misri të cilin nuk mund ta hanim; kishte rërë në të. Ne po vdisnim urie.

Të gjitha llojet e Ciganëve ishin atje. Të parët që u dëbuan ishin nomadët dhe pastaj gjysmë-nomadët. Por pas kësaj u dërguan edhe ata që nuk flisnin gjuhën [Romani]. Mirëpo, ne kishim një jetë më të lehtë krahasuar me Ciganët nomadë, të cilët ishin dërguar jashtë [hangarit]. Ata ndërtuan shtëpi nga balta dhe u detyruan të jetonin në to. Këta njerëz jetonin aq tmerrshëm sa që u detyruan t’i hanin kuajt e tyre, për të cilët kujdeseshin aq shumë. Në ato ditë kuajt ishin shumë të shenjta, posaçërisht për ta pasi që ata ishin nomadë. Ata kishin flokë të gjatë, dhe veshmbathje të ndryshme, më të larmishme. Për gjysmë-nomadët si ne, ishte shumë më lehtë të jetonim sesa për nomadët të cilët u keqtrajtuat sepse ata konsideroheshin si të ndryshëm.

Dëbimi i Çifutëve filloi shumë kohë më përpara [para neve]. Shumica u vranë. Por më parë, ata u përzgjedhën nga rrobaqepësit, këpucarët, dhe të tjerët. Ata u dërguan në Gjermani për të punuar. Ata të cilët nuk i përmbushnin standardet e autoriteteve u pushkatuan. Çifutët bënë varreza të mëdha, ata u vendosën në skaj të varrezave dhe u pushkatuan me automatikë. [...]

Ata të cilët na ruanin menjëherë e pushkatuan atë. Ata e pushkatuan me automatik. Fusha e lulediellit ishte diku njëzet ose tridhjetë metra nga ne. Por kur personi kalonte vijën, ai pushkatohej. Ne nuk mund të iknim. Sepse nëse iknim, ne ziheshim dhe vriteshim. Nëse na zinin në tren, na hidhnin jashtë dhe na vritnin.

i kuajve dhe vagonëve të tyre, që shërbenin si “shtëpi mobile” dhe si mjet për fitimin e të ardhurave, pati ndikim të ashpër tek romët.

Romët nuk u furnizuan me ushqim të mjaftueshëm dhe nuk ishin në gjendje të përkrahnin veten. Proporcionet e ushqimit të caktuara nga qeveria nuk zbatoheshin; nganjëherë nuk shpërndahej ushqim me javë. Romët nuk u furnizuan as me dru zjarri, kështu që ata as nuk mund të përgatisnin ushqimin, as të nxeheshin. Veshmbathja ishte

një problem tjetër i madh, pasi që romët e dëbuar nuk ishin lejuar të merrnin me vete veshmbathje ose gjërat personale. Të dëbuarve iu mungonin gjërat themelore, përfshirë tenxheret për përgatitjen e ushqimit. Ndihma mjekësore praktikisht nuk ekzistonte, dhe atyre gjithashtu u mungonin barnat.. [III. 5]

Deri në pranverë të vitit 1943, situata e të dëbuarve ishte dramatike në çdo pikëpamje. Me mijëra romë vdiqën. Në fakt, gati të gjitha vdekjet te romëve rumun të dëbuar në Transnistria

ndodhën në dimrin e vitit 1942/1943. Një raport nga Distrikti Landau Pre-ture i dërguar Prefekturës së qarkut Berezovka lidhur me epideminë e tifos ekzantemike, që u përhap në mes të dhjetorit të vitit 1942 në kampet e romëve, theksonte se për shkak të tifos, numri i romëve të vendosur në Landau pati rënie prej diku rreth 7,500 deri përafërsisht 1,800–2,400. Situata në Landau ishte një përjashtim, por numri i të sëmurëve ishte i lartë çdokund. [III. 9]

Unë bëja punë bujqësore, korrja grurin, gërmoja tokën. Më parë do të shikoja në luftë sepse familja ime do të qëndronte në shtëpi dhe unë nuk do ta kisha këtë frikë ditore. Për mua do të ishte më lehtë të isha vetëm sesa me familjen time për të cilën duhej të kujdesesha. Nuk mund të sillja asgjë për fëmijët e mi. Unë i shikoja duke vdekur urie, i shikoja duke u sëmurë. Shumë njerëz vdiqën urie. Aty ku shtriheshin në tokë, ata vdisnin pas pak nga uria, dhe mbetnin aty ku ishin shtrirë. Aty nuk kishim varreza. Ne bënim varreza të cekta me pak tokë. Vëllai im vdiq nga uria, nga mjerimi, nga sëmurdja. Kur e varrosëm nuk kishim fuqi të bënim një varr të thellë. E bëmë në sipërfaqe. E mbuluam me pak tokë dhe vendosëm bimë mbi të.

Zoti dhe familja ime [më mbajtën gjallë]. Mendoja për kthimin dhe vëllai im më i madh na inkurajonte gjatë gjithë kohës. Ai na thoshte se duhej të jetonim. Ne duhej të jetonim ashtu që të ktheheshim prapa. Shumë njerëz vdiqën nga uria. Tri të katërtat. Një e katërta mbeti. Nuk flisnim më. Uria ishte aq e madhe sa që i forti ia bënte jetën më të vështirë të dobëtit. Ishte një luftë për mbijetesë. Nuk dinim çka të bënim për të ikur. Shpresa jonë e vetme kur pamë se sa e keqe po bëhej situata ishte Zoti. Nuk mendonim më për njerëzit. Nuk mendonim se do të mund të na ndihmonin.”

III. 4

(nga Kelso 1999, f. 118ff.)

“NË PËRGJITHËSI, SITUATA E CIGANËVE ËSHTË E TMERRSHME”

Nga një raport i nënshkruar nga një agjent i inteligjencës, që shpjegonte situatën në qarkun Otchakov, 5 dhjetor, 1942:

“Për shkak të mosushqimit, disa nga Ciganët – dhe këta janë shumicë – kanë humbur aq shumë peshë sa që janë shndërruar në skelet të gjallë. Në baza ditore – posaçërisht në periudhën e fundit – dhjetë deri në pesëmbëdhjetë Ciganë vdiqën. Ata ishin përplot me parazitë. Atyre nuk iu bëhej ndonjë vizitë mjekësore dhe ata nuk kishin barna. Ata ishin të zhveshur [...] dhe nuk kishin të brenshme ose tesha. Ka femra trupat e të cilave [...] ishin të zh-

veshura në kuptimin e vërtetë të fjalës. Atyre nuk iu është dhënë ndonjë sapun që nga arritja e tyre; për shkak të kësaj ata nuk janë larë ose nuk kanë larë as edhe të vetmen rrobë që kanë.

Në përgjithësi, situata e Ciganëve është e tmerrshme dhe gati e pabesueshme. Për shkak të mjerimit, ata janë shndërruar në hije dhe gati në egërsira. Kjo gjendje është për shkak të akomodimeve dhe ushqimit të dobët si dhe të ftohtit. Për shkak të urisë [...] ata i kanë frikësuar ukrainasit me vjedhjet e tyre. Nëse do të kishte Ciganë në vend të cilët do të vidhnin [...] thjeshtë nga shprehija, këtu edhe një Cigan që ishte i ndershëm do të fillonte të vidhte, sepse uria e shtynte të kryente këtë vepër të turpshme.”

III. 5

NJË I MBIJETUAR NGA DËBIMET RIKUJTON

“Kishte ndoshta më shumë se njëqind njerëz [të grumbulluar] në automjet pa ulëse. Ata qëndronin në grupe me familjet e tyre. Ishte nxehtë, ishte shtator. Ne flinim njëri mbi tjetrin. [Nuk kishte] nevojtoje. Ata shkonin për nevojë vetëm kur ndalej treni. Dritaret kishin shufra të hekurta të trasha sa gishti ashtu që askush nuk mund të ikte. Ku mund të shkohej? Policët na jepnin bukë dhe sallam. Treni ndalej në çdo stacion të vogël dhe ndonjëherë qëndronte për një ditë. Nëse pyesnin,

njëri anëtar i familjes mund të shkonte [në qytet] për një ose dy orë për të marrë ushqim. Ne mblidhnim ujë në shishe të drurit.

Nëse dikush sëmurej, ashtu duhej të qëndronte. Shumë gra lindnin në tren. Ne iu krijonim hapësirë. Gratë Cigane i bëheshin mami njëra tjetrës. Njëra do të vendoste këmbën në shpinë të gruas, tjetra do ta printe kërkthizën, tjetra do ta mbështillte beben, dhe tjetra do të merrte një leckë, do ta pastronte rrëmujën dhe do ta hidhte jashtë dritares. [...]”

III. 6

(nga Kelso 1999, f. 110)

Më vonë situata e romëve disi u përmirësua. Pasi që përqendrimi në grupe të mëdha e bënte shumë të vështirë furnizimin me punë dhe ushqim si dhe mbikëqyrje, dhe pas përvojës dramatike të dimrit të vitit 1942/1943, autoritetet shpërbënë kolonitë dhe i shpërndanë romët nëpër fshatra në pranverë dhe verë të vitit 1943. Kështu, romët filluan të jetonin – në afat të gjatë ose të shkurtë – në shumë fshatra të regjioneve Golta, Balta, Berezovka, dhe Otchakov, ku ata kishin punuar, ose

në ish fermat shtetërore dhe “kolkozet”, ose në punëtoritë apo vendet tjera ku në mënyrë të kufizuar kompensoheshin për punën e tyre.

Arkivat e krijuara nga autoritetet profesionale në Transnistria ose nga administrata e disa bashkësive dhe fermave ofrojnë informata të hollësishme për llojin e punës të bërë nga romët, përfshirë punën bujqësore, riparimin e rrugëve dhe hekurudhave, prerjen e drunjëve të shelgut në bregun e Bugut, prerjen e drunjëve në pyje, dhe dety-

rat që i përkisnin ushtrisë në regjionin Nikolaev (në anën e kundërt të Bugut në territorin e okupuar nga Gjermania). Përmes një serie të masave të ndërmarrura në verën e vitit 1943, autoritetet tentuan t’i angazhonin të dëbuarit me punë. Në atë kohë këta hapa referoheshin si “organizimi i punës”. Puna paguhej dhe i dëbuarit dhe familja e tij disi mund të fitonin për jetesë.

Disa nga të dëbuarit arritën t’i adaptoheshin kushteve të vështira në Transnistria. Ata gjetën një vend të

III. 7

Ion Antonescu dhe Horia Sima japin betimin pas themelimit të Shtetit legjionar nacional me Gjeneral Antonescu si udhëheqës dhe Sima, Komandant i Lëvizjes Legjionare, si Zëvendës Kryeministër, Shtator 1940.

(nga Ioanid 2000, f. 194b)

“KAM NDERIN T’JU RAPORTOJ SE ATA JANË RRASKAPITUR NGA URIA. JU LUTEMI TË NA KËSHILLONI.”

Situata nuk është e njëjtë çdokund. Në disa vende, romët prapë u përballën me uri dhe të ftohtë në vitin 1943. Situata ishte tmerrësisht serioze në qarkun Golta. 10 maji, 1943, raporti i Legjionit të Xhandarmërisë dërguar Inspektoratit të Përgjithshëm të Xhandarmërisë përshkruan regjimin asgjësues ndaj çifutëve dhe romëve:

“Kam nderin t’ju informoj se nga informata që kam verifikuar në tërë vendin, rezultati është si në vijim: Çifutëve nuk iu është dhënë bukë për muaj. E njëjta është e vërtetë për Ciganët dhe të burgosurit në kampin Golta, ku 40 individë janë të burgosur. Të gjithë nga këta janë duke punuar dhe detyrohen të punojnë deri

sa të rraskapiten nga uria. Ju lutemi të na këshilloni.”

Në një raport tjetër, të datës 22 nëntor, 1943, drejtuar Prefekturës së qarkut Golta, legjioni deklaroi se romët e internuar në kampin e punës Golta (përfshirë disa që pa sukses kishin tentuar të iknin nga Transnistria) u përballën me vdekje nga uria. Gjithashtu, në shtator të atij viti, Ion Stancu, “prefekti i Ciganëve” në Kamina Balka në Golta, denoncoi faktin se romëve nuk iu jepej ushqim i mjaftueshëm:

“Gjatë ditës ne punojmë në kolkoz, por gjatë natës patrollojmë zonën, ata na japin shumë pak ushqim: 300 gram të miellit [misër], 500 gram patate dhe 10 gram kripë për person, pa ndonjë lloj tjetër të ushqimit; nuk na është dhënë vaj për 8 muaj.”

III. 8

“NE U SHKATËRRUAM”

Ion Neagu, i cili kaloi dimrin 1942/43 në një kamp në distriktin Landau:

“Ata na vendosën në një shkollë të madhe me dy ose tri kate. Ne hanim aty, kishte edhe një nevojtoje. Nga secila familje Cigane, dy ose tre [njerëz] vdiqën. Ata nuk kishin vagonë, para, nuk kishin asgjë. Vërejta

se kur vetëm një person mbeti i gjallë, nga një familje shtatë anëtarëshe, ai dëshironte vdekjen e tij. Ne u shkatërruam. Nuk mund të them se sa Ciganë vdiqën, sa nëna dhe baballarë nuk kujdeseshin më për fëmijët e tyre. Ata përpiqeshin të dilnin nga aty të gjallë. Aty më vdiq kunata, motra dhe vëllai im i vogël [nga tifoja].”

III. 9 (nga Kelso 1999, f. 116)

ngrohtë në ekonominë e fshatit, duke bërë disa nga punët dhe zejet për vendasit, saktësisht sikur kishin bërë në fshatrat e tyre në Rumani. Një grup i tillë, që arriti të ruaj zanatin e tij dhe kështu arriti deri në një masë të siguroj mirëqenien, ishin romët Pieptanari (krehër punuesit). Në shkurt të vitit 1944, 1,800 romë që jetonin në regjionin e Berezovka fituan për jetesë duke punuar dhe shitur.

Mirëpo, jo të gjithë të dëbuarve mund t’iu sigurohej puna. Andaj, u ndërmorën masa në nivel regional ose të distriktit për t’i furnizuar me ushqim. Departamentet e ndryshme të qeverisë

së Transnistria – veçanërisht Departamenti i Punës, që merrej me Çifutët dhe romët e dëbuar në Transnistria – nuk kishin gjithmonë një marrëdhënie të mirë pune. Në verë të vitit 1943, në regjionin e Baltas, romët u larguan nga shtëpitë e tyre, u dërguan në kasolle dhe iu dha toka për ta punuar për sigurimin e ushqimit. Kolonitë tjera u shpërbën dhe romët u shpërndanë nëpër fshatrat e Ukrainës, duke iu lehtësuar sigurimin e ushqimit dhe punës. Madje kishte edhe propozime që të krijoheshin koloni bujqësore romë me tokë dhe pajisje bujqësore. Xhandarmëria bëri thirrje tek prefekturat e qar-

kut për t’iu garantuar jetesën romëve. [III. 5]

Në të njëjtën kohë, autoritetet shpesh kritikonin faktin se romët tentonin t’i shmangeshin punës kur ishte në dispozicion. Sipas dokumenteve, disa romë filluan të udhëtonin rreth fshatrave dhe të lypnin. Me qëllim të kërkimit të ushqimit, romët filluan të vjedhin; kishte banda të vjedhësve romë. Këta të dëbuar iu shkaktuan vështirësi autoriteteve rumune. Në të njëjtën kohë, romët filluan të iknin nga “kolonitë” në Bug. Individualisht ose në grupe, ata tentuan të ktheheshin në Rumani në çfarëdo mënyre. Mirëpo, të

SPECTORATUL GENERAL AL JANDARMERIEI
Serviciul Jandarmetriei
Secția III-a

SITUATIE - NUMERICA

privitoare la evacuarea țiganilor nomazi și nenomazi în Transnistria.

1) Țigani nomazi evacuați între 1 Iunie și 15 August 1942 :

Bărbați	2.352
Femei	2.375
Copii	6.714
Total=	11.441

2) Țigani nenomazi (stabili) nemobilizabili și periculoși ordinii publice, evacuați cu trenurile de evacuare între 12-20 Sept. 1942:

Bărbați	3.187
Femei	3.780
Copii	6.209
Total=	13.176

Au mai fost evacuați ulterior cu aprobări speciale, fiind infractori eliberați din închisorii:

Bărbați	22
Femei	17
Copii	30
Total =	69

Total general țigani nomazi și nenomazi24.686

-----ooOoo-----

III. 10

Përmbledhja e 24,686 romëve shëtites dhe të vendosur që u dëbuan në Transnistria deri në fund të shtatorit të vitit 1942. Lista është e ndarë në dy kategori, dhe më tej e ndarë në burra, gra dhe fëmijë.

(nga Kelso 1999, f. 109)

NUMRI I ROMËVE
TË DËBUAR DHE VIKTIMAT

Numri i saktë i romëve të dëbuar dhe të vdekur në Transnistria ende nuk dihet. Në vitin 1946, Komisioni Rumun i Luftës pranoi 36,000 romë të kishin vdekur në kampet e Transnistrias, por statistikat tjera tregojnë për shumë më tepër. Të dy arkivat rumune dhe arkivat e Odessa dhe Nikolaev (tani në Ukrainë) nuk janë hulumtuar ende. Sipas burimeve aktuale, numri i romëve të dëbuar në Transnistria prej qershorit të vitit 1942 deri në dhjetor 1943 arriti pak më shumë se 25,000. Më 14 mars, 1944, kur qytetarët rumun – pavarësisht nga origjina – duhej të evakuoeshin nga Transnistria, Nën-inspektori i Përgjithshëm i Xhandarëve në Odessa raportoi se në territorin e tyre kishte 12,083 romë. Këtij numri duhet t'i shtohet numri i romëve që ikën nga Transnistria para datës së lartpërmendur, e që ishte përafërsisht 2,000. 6,439 romët e regjistruar nga xhandarmëria në gjysmën e dytë të qershorit të vitit 1944, kur filluan t'i regjistrinin ata që ktheheshin në Rumani, përbëjnë vetëm një pjesë të të mbijetuarve, ku një numër i konsiderueshëm ishin fëmijë.

III. 11

ikurit zakonisht ziheshin dhe ktheheshin prapa. Autoritetet në Transnistria zbuluan se ishte e pamundur të ndalonin këtë. Kampet e dënimit u planifikuan për situata të tilla, por kurrë nuk u realizuan. Vetëm në vjeshtë të vitit 1943, kur eksodi i romëve u rrit në masë të konsiderueshme dhe numri i atyre që kishin ikur dhe ishin zënë tejkallonte 2,000, u ndërmorën masa për krijimin e një kampi të tillë në Golta, ku 475 romë u internuan.

Situata e romëve ndryshonte nga qarku në qark, nga distrikti në distrikt, madje nga ferma në fermë. Kjo varej nga shumë faktorë, përfshirë zyrtarin

rumun në krye të njësisë administrative (qarku i distriktit). Furnizimi me ushqim varej shumë nga komunitetet lokale, por ukrainasit lokal i konsideronin romët si një barrë. Autoritetet e qarkut dhe të distriktit shpesh duhej t'i shtynin bashkësitë dhe komunitetin ukrainas që t'i jepnin romëve ushqim sipas dispozitave të mandatuara nga qeveria e Transnistria. Situata e romëve gjithashtu varej në grupin dhe nëngrupin që ata i përkisnin. Në disa vende, komunitetet rome arritën të siguronin ekzistencën e tyre dhe mbijetuan gati dy vjet të dëbimit. Ndonëse gjetiu vetëm një numër ishte në gjendje të mbijetonte. [III. 11]

VITET PAS LUFTËS
DHE TRAJTIMI I DËBIMEVE
ROME NË GJYKIMET
E KRIMEVE TË LUFTËS

Pas kthimit të romëve të mbijetuar nga Transnistria në pranverën dhe verën e vitit 1944 dhe ndryshimit të regjimit në gusht të vitit 1944, “çështja Cigane” nuk figuronte më në agjendën politike në Rumani dhe rivendosja e të drejtave të romëve u bë në mënyrë të qetë. Për qeverinë e re, romët edhe një herë u bënë ashtu siç ishin para se Antonescu të vinte në pushtet: një kategori e kufizuar shoqëro-

re, e jo një minoritet etnik. Si pasojë, politikat e miratuara përballë romëve përfshinin masa të tilla si krijimi i stimulimeve për vendosjen e romëve shëtitës dhe ri-vendosjen e kufizimeve të mëparshme ndaj grupeve të njëjta romë në raport me lirinë e lëvizjes. Nuk ka ndonjë dëshmi që tregon se të dëbuarve iu ofruan riparime, dhe problemi i romëve nuk arriti në agjendat e partive politike.

Edhe pse fati i romëve gjatë luftës— dëbimet në Transnistria dhe vrasjet — nuk ishte më në interes as të qeverisë e as të publikut, gjykimet e pas luftës të kriminelëve të luftës përkohësisht i kthyen këto ngjarje në diskutim. Por, fati i romëve ishte kryesisht i kufizuar në raport me temat e interesit. Kur grupi i parë i kriminelëve të luftës u gjykua në vitin 1945, vetëm një dokument i aktakuzës përmend dëbimet e romëve (në rastin e Kolonel Isopescu, Prefekt i qarkut Golta), madje edhe atëherë veprat kishin të bënin vetëm me konfiskimin e vagonëve dhe kuajve të romëve. Pjesa tjetër e aktakuzës iu përkushtua ekskluzivisht vrasjeve të Çifutëve.

Situata ishte e ngjashme kur Ion Antonescu dhe bashkëpunëtorët e tij kryesor u gjykuan në vitin 1946. Dërisa formalisht u ngritën akuza kundër Antonescut për dëbimin e romëve, prokurori nuk u lëshua në hollësi. Kështu, gjatë gjyqimit të Antonescut, gjendja e vështirë e romëve u përmend vetëm katër herë: në aktakuzë, në leximin formal të akuzave, dhe në deklaratat

e marra nga Antonescu dhe Gjeneral Vasiliu. Aktakuza përmend kalimthi që “me mijëra të familjeve të pafat morën nga kasollet dhe barakat e tyre dhe u dëbuan përtej Dniesterit; me dhjetëra mijëra burra, gra dhe fëmijë vdiqën nga uria, të ftohtit dhe sëmundjet.” Aktakuza i referohej 26,000 romëve të dëbuar, ndërsa Gjeneral Vasiliu pranoi vetëm 24,000. Në deklaratën e dhënë gjatë marrjes në pyetje, Ion Antonescu tregonte se dëbimet ishin motivuar nga konsideratat e ligjit dhe rendit: romët, sipas tij, kishin kryer vjedhje, plaçkitje dhe vrasje në Bukuresht dhe qytetet tjera gjatë orës policore në kohë të luftës. Ai dha argumentin e njëjtë në memorandumun e tij të 15 majit, 1946, në Gjykatën Popullore. Në atë kohë, reportazhet e mediave për fatin e romëve gjatë luftës ishin të pakta, edhe pse detajet e gjykimeve sistematikisht i prezantoheshin publikut.

Në vitet e para të pas luftës fati i romëve rumun gjatë luftës nuk dukej të tërhiqte interesimin e askujt. E vetmja iniciativë për përkrahjen e ish të dëbuarve në Transnistria erdhi në fillim të vitit 1945 nga “Unioni i përgjithshëm i romëve në Rumani”. Komiteti i tij qendror bëri të ditur që objektiva kryesore e organizatës ishte “t’i jepte përkrahje morale dhe materiale të gjithë romëve, dhe në veçanti të gjithë romëve të dëbuar në Transnistria”. Mirëpo, pasi që kjo organizatë filloi të funksiononte prapë në mënyrë efektive, më 15 gusht, 1947, aktivitetet e saj nuk kishin më lidhje me ish të dëbuarit romë.

Më në fund, në vitin 1948 romët ishin afër të fitonin statusin e minoritetit etnik (“nacionalitet bashkë-banues”). Rezoluta e dhjetorit lidhur me çështjen e minoriteteve etnike të Byrosë Politike të Komitetit Qendror të Partisë Rumune të Punëtorëve — një dokument kyç i politikave minoritare të epokës komuniste — ua mohoi romëve këtë status. Situata mbeti e pandryshuar deri në rënien e regjimit komunist në vitin 1989.

ARDHMJA E SË KALUARËS:
NJOHJET E SKLLAVËRISË
DHE HOLOKAUSTIT
NDAJ ROMËVE

Në tetor 2003, qeveria rumune krijoi Komisionin Ndërkombëtar mbi Holokaustin në Rumani, të udhëhequr nga Elie Wiesel dhe Ion Iliescu, Presidenti rumun, të përkrahur nga ekspertiza e Muzeut të Holokaustit nga Uashingtoni dhe Muzeut Yad Vashem nga Jerusalem. Anëtarët e komisionit elaboruan një studim mbi fatin e përgjithshëm të çifutëve dhe romëve në Holokaust në Rumani, i cili u publikua në nëntor të vitit. Pas më shumë se 60 vjetëve që kur mizoritë kishin ndodhur, për herë të parë në histori një shtet i Evropës lindore do të përfshinte në debat publik dhe politik çështjen e njohjes së faktit që me mijëra romë ishin vlarë në Holokaust. Një fillim që vlen të vazhdohet edhe nga shtetet tjera evropiane dhe, në të njëjtën kohë, një rast për romët për rimëkëmbjen e të kaluarës së tyre.

Bibliografia

Achim, Viorel (1998) *Țigarii în istoria României*. București: Editura Enciclopedică | **Ioanid, Radu (2000)** *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime, 1940-1944*. Chicago: Ivan R. Dee | **Ionescu, Vasile (2000)** *Deportarea rromilor in Transnistria*. București: Aven Amentza | **Kelso, Michelle (1999)** *Gypsy deportations from Romania to Transnistria 1942-44*. In: Kenrick, Donald (ed.) *In the Shadow of the Swastika. The Gypsies during the Second World War - 2*. Hatfield: University of Hertfordshire Press, pp. 95-130

